

QOYATOSH SURATLARINING VUJUDGA KELISHI VA ULARNING TARIXIY AHAMIYATI

Meliboyeva Munisabonu Elmurod qizi
FarDu Arxeologiya mutaxassisligi 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Qoyatosh suratlari, qoyalar va g'orlarning qo'pol yuzalarida bitilgan abadiy durdona asarlar bo'lib, ular vaqt o'tishining jimjimador guvohi bo'lib turibdi. Ushbu qadimiy san'at asarlari arxeologlar, tarixchilar va san'at ixlosmandlarini hayratda qoldirib, tarixdan oldingi ajdodlarimizning hayoti va madaniyati haqida noyob tasavvurni taqdim etadi. Ushbu maqola qoyatosh rasmlari paydo bo'lishi, ularning global mavjudligi, tarixiy ahamiyati va ular ochishda davom etayotgan sirlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Qoyatosh suratlari, Lasko, Altamir, yuqori paleolit, diniy tasavvurlar, sivilizatsiya, ov manzaralari.

ABSTRACT

Rock paintings are timeless masterpieces carved into the rough surfaces of rocks and caves, a silent witness to the passage of time. These ancient works of art have fascinated archaeologists, historians and art lovers alike, offering a unique insight into the life and culture of our prehistoric ancestors. This article examines the origin of rock paintings, their global presence, historical significance, and the mysteries they continue to reveal.

Keywords: Rock paintings, Lascaux, Altamir, Upper Paleolithic, religious ideas, civilization, hunting scenes.

Qoyatosh rasmlari deyarli har bir qit'ada topilgan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos uslub va mavzuni ochib beradi. Yevropada Fransiyadagi Lasko va Ispaniyadagi Altamir g'orlaridagi san'at na'munalari hayvonlarning yorqin tasvirlarini namoyish etadi. Ispaniyadagi Altamir, Altxerri va Nerja g'orlarida, 1994-yilda Ardeche mintaqasida topilgan Chauvet g'orlarida va to'rt nafar yosh tomonidan tasodifan Lasko g'orlarida insoniyat tarixiga oid yorqin ma'lumotlar beruvchi rasmlar topilgan. Lasko g'ori Myunxen universitetidan Micheal Raggenglueck tomonidan o'rganilgan va bu borada maxsus nashr ham mavjud¹. 1940-yilda Fransiyaning janubi-g'arbiy qismida.

¹ Brigitte et Gilles Delluc, Dictionnaire de Lascaux, Editions Sud-Ouest 2008, s. 17-35.

Rasmlar bo'yicha qilingan tanishuv va baholash tadqiqotlari tadqiqot olib borgan olimlarni va rasmlarni ko'rganlarni hayratda qoldirdi, chunki o'sha paytda ishlatilgan materiallar ma'lum bo'lgani uchun ham, suratlar mutanosib va chiroyli chizilgan. Qayd etilgan g'orlardagi tasvirlarning ko'pchiligi hayvon qiyofalari bo'lsa-da, qizil va qora ranglar afzalligi aniqlangan¹.

Tarixga chuqurroq nazar tashlasak, bu ifoda shakli birinchi marta paleolit davrida g'or devorlarida uchraydi. Davr sharoitini inobatga oladigan bo'lsak, bo'yoq olishda qo'llanilgan usullar va uning devorga o'tkazilishi ko'rganlarni hayratga soladi. Qoya rasmlari yoshini aniqlash o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Organik materiallardan yasalgan artefaktlardan farqli o'laroq, toshlar ishonchli xronologik vaqt jadvalini ta'minlamaydi. Biroq, radiocarbon analizi va optik rag'batlantiruvchi luminesans kabi ilg'or usullar olimlarga ushbu san'at asarlarining yoshini taxmin qilish imkonini berdi. Ko'pgina qoyatosh rasmlari tarixi ming yillar oldinga borib, asosan Yevropa va Osiyoda yuqori paleolit davriga to'g'ri keladi.

Qoyatosh suratlari sir-sinoatlar manbai bo'lib qolmoqda. Ba'zi rasmlarda ilg'or astronomik bilimlar yoki yo'q bo'lib ketgan turlar bilan o'zaro aloqalar kabi tarixdan oldingi hayot haqidagi tushunchamizda shubha tug'diradigan sahnalar tasvirlangan. Ba'zi ramzlarning ma'nolari tushunarsizligicha qolmoqda, bu esa olimlar o'rtasida davom etayotgan izlanishlar va bahslarga sabab bo'lmoqda. Butun dunyo bo'ylab qoyatosh rasmlarining paydo bo'lishi insonning muloqot qilish, ijodkorlikni ifodalash va dunyoda abadiy iz qoldirish instinktidan dalolat beradi. Ushbu qadimiy rasmlarda yashiringan voqealarni o'rganib, ochar ekanmiz, biz ajdodlarimizning rang-barang madaniyati va boy tarixini chuqurroq anglab yetamiz. Qoyatosh rasmlari o'zining sirli go'zalligi bilan bizni insoniyat sivilizatsiyasining ildizlari bilan bog'laydi va asrlar davomida badiiy ifodaning mustahkam kuchini eslatib turadi.

Qoyatosh rasmlari tarixni o'rganishda juda katta ahamiyatga ega bo'lib, tarixdan oldingi va qadimgi madaniyatlarning hayoti, e'tiqodlari va badiiy ifodalari haqida qimmatli tushunchalar beradi. Qoyatosh rasmlari tarixni tushunishda va tarixiy jarayonlarni rekonstruksiya qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan bir nechta sabablar mavjud:

Madaniy ifoda: qoyatosh rasmlari madaniy ifodaning o'ziga xos shakli bo'lib xizmat qiladi, bu jamoalarga o'z e'tiqodlari, marosimlari va hikoyalarini vizual tarzda muloqot qilish va saqlashga imkon beradi. Ushbu san'at asarlari o'tmishdagi jamiyatlarning madaniy o'ziga xosligi bilan bevosita bog'liqlikni ta'minlaydi. Qoyatosh rasmlarida tasvirlangan mavzular ularni yaratgan madaniyatlar kabi xilma-

¹ Veli Sevin, Eski Anadolu ve Trakya "Başlangıcından Pers Egemenliği'ne Kadar, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003, Tansuğ, s. 20-21.

xildir. Hayvonlar, inson figuralari va mavhum ramzlar tasvirda ustunlik qiladi, ularning har biri o'ziga xos madaniy va ramziy ahamiyatga ega. Ba'zi tosh rasmlari ma'lum bir marosimni yoritishda xizmat qiladi, boshqalari esa kundalik hayot, ov amaliyoti yoki kosmologik e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu rasmlarning ma'nolarini ochish qadimgi sivilizatsiyalarning ma'naviy va madaniy landshaftlari haqida qimmatli fikrlarni beradi.

Kundalik hayot yilnomalari: ko'pgina qoyatosh rasmlari kundalik hayotdan sahnalarni tasvirlab, qadimgi sivilizatsiyalarning faoliyati, asboblari, kiyim-kechaklari va texnologiyalari haqida tasavvur beradi. Ushbu vizual yozuvlar tarixdan oldingi jamoalarning kundalik tartiblari va amaliyotlarini qayta tiklashga yordam beradi.

Diniy tasavvurlar: ko'plab qoyatosh rasmlari diniy yoki marosimiy ahamiyatga ega bo'lib, marosimlarni, ruhiy amaliyotlarni va kosmologik e'tiqodlarni tasvirlaydi. Ushbu tasvirlarni tushunish qadimgi jamiyatlarni boshqargan diniy asoslarni tushunishimizni kuchaytiradi.

Ovchilik va terimchilik amaliyoti: qoyatosh san'atida ko'pincha hayvonlar tasvirlari, ov sahnalari va yig'ilish faoliyati mavjud. Bu tasvirlar mintaqada mavjud fauna, ov qilish texnikasi, ayrim hayvonlarning jamiyat ratsioni va madaniyatidagi ahamiyati haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Saqqarada eramizdan avvalgi 2450-yillarga oid, maydon qo'shiqchilari sifatida tanilgan Nefer va Kahay ismli kishilarning qoyaga o'yib ishlangan qabrlarining sharqiy devoridagi rasmlar, o'lka xalqining iqtisodini ko'rsatish jihatidan juda muhim sanaladi. Kompozitsiyaning yuqori qismidagi papirus daraxtini yig'ish, pastki sahnada hayvonlarni boqish mavzusi va cho'ponning o'z podasini daryodan o'tkazishga harakat qilishi tasvirlangan¹.

Ijtimoiy tuzilma va aloqa: qoyatosh rasmlarining joylashishi va tarqalishi qadimgi jamiyatlardagi ijtimoiy tuzilmalar va aloqa shakllarini ko'rsatishi mumkin. Muayyan hududlardagi rasmlar klasterlari jamoat joylarini, tantanali joylarni yoki turli guruhlar o'rtasidagi chegaralarni ifodalashi mumkin.

Atrof-muhit va iqlim tarixi: ba'zi qoyatosh rasmlari daryolar, ko'llar va landshaftlar kabi ekologik xususiyatlarni tasvirlaydi. Ushbu tasvirlar o'tmishdagi atrof-muhit sharoitlarini tushunishga yordam beradi va iqlim tarixini qayta tiklashga yordam beradi.

Ramziy yozuvi: ushbu san'at ko'pincha belgilar va mavhum tasvirlarni o'z ichiga oladi, bu xabarlarini yetkazishi, hududlarni belgilashi yoki madaniy tushunchalarni ifodalashi mumkin bo'lgan ramziy tilni hosil qiladi. Qadimgi madaniyatlarning

¹ Hartwig Altenmüller, "Daily Life in Eternity-The Mastabas and Rock-Cut Tombs of Officials", Ed. Regine Schulz-Matthias Sedié, Egypt The World of the Pharaohs, American Map Corporation 2008, s. 84-85.

intellektual va ramziy tomonlarini o'rganishda bu ramzlarning sirini ochish juda muhim.

Migratsiya: turli mintaqalardagi qoyatosh rasmlarini o'rganish migratsiya naqshlari va turli madaniy guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar haqida tushuncha berishi mumkin. Birgalikda motiflar yoki alohida badiiy uslublar madaniy almashinuvlarni yoki odamlarning harakatini ko'rsatishi mumkin.

Tarixdan oldingi xotirani saqlash: qoyatosh suratlari xotirani saqlash shakli bo'lib, qadimgi jamiyatlarga landshaftda doimiy iz qoldirishga imkon beradi. Ushbu san'at asarlari ushbu jamoalar uchun muhim bo'lgan madaniy, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarning aniq yozuviga aylanadi.

Ming yillar davomida mustahkam bo'lishiga qaramay, qoyatosh rasmlari ham tabiiy elementlar, ham inson faoliyati tahdidlariga duch keladi. Ob-havo, eroziya va turizmning ta'siri bu nozik san'at asarlari uchun katta xavf tug'diradi. Butun dunyo bo'ylab hozirgacha saqlanib qolgan qoyatosh san'ati ob'ektlarini himoya qilish va saqlash uchun boshqariladigan turizm, atrof-muhit monitoringi va himoya qoplamalarini qo'llash kabi choralarni qo'llash bo'yicha sa'y-harakatlar olib borilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Brigitte et Gilles Delluc, Dictionnaire de Lascaux, Editions Sud-Ouest 2008.
2. Hartwig Altenmüller, "Daily Life in Eternity-The Mastabas and Rock-Cut Tombs of Officials", Ed. Regine Schulz-Matthias Sedié, Egypt The World of the Pharaohs, American Map Corporation 2008.
3. Payne, M. R., Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katologu, İstanbul 2006
4. Schweitzer, U., Löve und Sphinx im Alten Agypten, Hamburg 1948.
5. Seidlmayer, Stephan, "Egypt's Path to Advanced Civilization", Ed. Regine SchulzMatthias Sedié, Egypt The World of the Pharaohs, American Map Corporation 2008.
6. Thureau, F., -Dangin et Maurice Dunand, Til Vorchrislichen Jahrhundert bis zum Tode Alexanders Barsib, Paris 1936.
7. Veli Sevin, Eski Anadolu ve Trakya "Başlangıcından Pers Egemenliği'ne Kadar, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003.